

UOT 33.336

Rövşən Məmmədov
“Investaz investisiya şirkəti” QSC, i.ü.f.d.

Asif Məmmədov
Azərbaycan Əmək və Sosial Münasibətlər Akademiyası, magistrant
asifmammadov.m@gmail.com

QLOBAL İQTİSADİYYAT QARŞISINDA MÖVCUD MÜASİR RİSKLƏR

Məqalədə beynəlxalq maliyyə bazarlarında baş verən böhranlar onların səbəbi olduğu maliyyə durğunluqları, xaotik vəziyyəti araşdırıb onları göz önünə gətirib bu nəticələrin göz önünə çıxarılaraq gələcəkdə maliyyə böhranların baş verməsi faizinin maksimum azaldılmasının vacib olduğu bildirilmişdir. Maliyyə bazarlarında baş verən böhranlar dünya əhalisinin həyatının hər bir saniyəsi nə təsir göstərməklə həyatın bir parçası olur və burada dünya əhalisi işsizlikdənəziyyət çəkir, istehsal prosesi zəifləyir, əhalinin tələbatının ödənilməsi çətinləşir və bu da dünyanı get gedə xaotik duruma sürükləyir. Dünya maliyyə böhranların qarşısının alınması üçün keçmişdə baş verən maliyyə böhranlarının öyrənilməsi, tədqiq olunması maksimum dərəcədə həmin səhvləri təkrarlamamaq məcburiyyətindədir. Buna görə də bu, bu məqalədə bunlar araşdırılır, öyrənilir səhvlərin görülməsində yardımçılardan biri olmaq rolunu öz üzərinə götürür.

Məqsəd: Maliyyə bazarlarında baş verən maliyyə böhranlarını tədqiq etmək gələcək illər də ola biləcək böhranlar zamanı həmin səhvlərin bilinərək təkrarlanmasının qarşısını almaqdır.

Metodologiya: Tədqiqat işində induksiya, deduksiya və təhlil metodundan istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın nəticəsi: Müəyyən edilmişdir ki, Maliyyə bazarlarında baş verən böhranların. Baş vermə səbəbi kimi onların başlanğıcını yaratmağa səbəb olmuş fəaliyyətlərin düşünülməmiş, ətraflı araşdırılmamış həyata keçirilməsi ucbatından baş vermişdir. Böhran lar əsasən bir sıra şəxslərin instinktiv olaraq etdiklərinin bəzən düz olmadığından qaynaqlanır. Bunun da qarşısını alması üçün insanların maliyyə biliklərinin artırılması keçmişdə baş tutan səhv fəaliyyətlərin günümüzdə onlara bildirilməsi, və bu böhranlardan çıxış yolunun göstərilməsidir.

Açar sözlər: maliyyə böhranları, səhm, valyuta böhranları, devalivasiya

Giriş

Maliyyə pul vəsaitlərinin idarə edilməsi və onların bölüşdürülməsi kimi başa düşülür. Maliyyə vəsaitlərinin idarə edilməsi hazırkı dövrdə maliyyə dövrüyyəsi ilə məşğul olanların ən əsas prioritetidir. Maliyyə idarə edilməsin də meydana çıxan ən böyük maneələrdən biri də, qlobal iqtisadiyyatda, baş verən risklərin təcəssümü maliyyə böhranlarıdır. Müasir şəraitdə hər bir şəxs maliyyə fəaliyyətində iştirak edir, və maliyyə fəaliyyətlərin də baş verən böhranlarda hər bir şəxsə mənfi və ya müsbət formada təsir edir. bu səbəbdən də maliyyə dünyasında baş verən bu çalxalanmaların, böhranların öyrənilməsi, araşdırılması məcburi xarakter daşıyır. Bu səbəbdən də maliyyə böhranlarının xronoloji ardıcılığı ilə, baş vermə mühiti, zamanı, hansı faktorların böhranın baş verməsinə gətirilib çıxarılması

araşdırılmalı, əks böhran fəaliyyətləri həyata keçirilməlidir. İlk maliyyə böhralarından biri 1636-cı ild olan “hollandiya sindirom” u adı verilmiş böhrandır. Maliyyə böhranlarının daima baş vermə təhlükəsi olduğundan, daima təcübəli maliyyəçilər bazarda baş verən istənilən xırda fəaliyyətə reaksiya verərək, özləri üçün mümkün olan yollarla böhran önləyici prokolları icra edirlər. Bütün maliyyə iştirakçılarının maliyyə savadlılığı artırılaraq onların maliyyə gedişlərinin məntiqiləşdirilməsi lazımdır.

Maliyyə böhranları və səbəbləri

Araşdırmalar əsasında məlum olub ki, hazırda qlobal maliyyə bazarında sürətli inkişaf müşahidə olunur. Dövrüyyəyə buraxılmış beynəlxalq istiqrazların ümumi məbləği təxminən 2,3 trilyon dollar, bütün xarici borc öhdəlikləri 3,2 trilyon dollar təşkil edir. 1970-ci illərin sonlarında yaranmış törəmə maliyyə alətləri bazarı da sürətlə inkişaf etmişdir.

Beynəlxalq maliyyə axınlarının artması ilə kapital bazarının da rolu artmışdır. Mövcud vəziyyət maliyyə bazarı sisteminə təsir edib. Aşağıdakı dəyişikliklər baş verdi:

- yeni bazar seqmentləri formalaşdı;
- prosesə yeni bazar iştirakçıları daxil oldu;
- dünya maliyyə bazarının təsir miqyası artıb. Qlobal maliyyə bazarının inkişafı bir çox faydalar gətirir.

Qlobal iqtisadiyyat qarşısında mövcud müasir risklər dedikdə əsas risk kimi qlobal maliyyə böhranları nəzərdə tutulur. Qlobal maliyyə böhranları təcrübəsində müxtəlif təsnifatlar mövcuddur. Bu üsullardan biri maliyyə böhranlarının qlobal maliyyə bazarının hər hansı seqmentində baş verməsindən asılı olaraq bölünməsidir.

Beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin qloballaşması bütün dünya bazarının və onun ayrı-ayrı hissələrinin qeyri-sabitliyinin artmasına şərait yaradır. Əmtəə dünya bazarları bir-birinə bağlıdır: birinin düşməsi bazar başqa bir bazarın böhran vəziyyətinə gətirib çıxarır. Əmtəə bazarlarının qeyri-sabitliyi ümumən beynəlxalq ticarətdə və ayrı-ayrı əmtəə bazarlarında həcmələrin və qiymətlərin səviyyəsinin dəyişməsi ilə ifadə olunur. Əmtəə kütləsinin həcmələri və qiymət səviyyəsi ilə birlikdə ölkələr arasında mallara doğru hərəkət edən pulun həcmi dəyişir.

Əmtəə axınlarının qeyri-sabitliyi pul kütlələrinin hərəkətinin qeyri-sabitliyini müəyyən edir və pul vəsaitlərinin hərəkətinin pozulması mal və xidmətlərin hərəkətinə mənfi təsir göstərə bilər. Pulun ölkələr arasında hərəkəti təkcə əmtəə axını ilə müəyyən edilmir. Ölkələr arasında pul vəsaitlərinin hərəkətinin miqyasına əhəmiyyətli dərəcədə təsir edən digər komponent investisiyaların hərəkətidir. Beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin investisiya komponentinin qeyri-sabitliyi əmtəə komponentinin qeyri-sabitliyindən daha çox təzahür edir.

Yuxarıda qeyd edildiyi kimi, maliyyə böhranından əvvəl bazarın likvid kütləsinin böyük hissəsini tutan innovativ məhsulun yaradılması baş verir ki, bu da spekulyasiya ilə nəticələnir. Likvidliyə tələbin artması pul kütləsinin həcmi genişləndirir. Maliyyə aktivlərinin qiymətlərinin artması və onların kütləvi satışı maliyyə böhranının başlanğıcı deməkdir [4].

Maliyyə böhranlarının ən çox yayılmış təsnifatına səhm, valyuta, bank və borc böhranları daxildir. 2008-ci ildə baş verən ən dərin qlobal böhran sadalanan maliyyə böhranlarının bütün növlərini birləşdirdi.

Valyuta böhranları kreditin, bankların, maliyyə resurslarının - qiymətli kağızların və veksellərin, habelə səhmdar cəmiyyətlərinin inkişafı ilə bağlı böhranlar kimi təsnif edilir. İlk mübadilələr 14-cü əsrdə Venesiya, Florensiya, Piza, Genuya, Valensiya, Barselonada

meydana çıxdı. Bu birjalarda dövlət istiqrazları və ödəniş öhdəlikləri üzrə sürətli ticarət aparılmışdır. İlk səhmdar cəmiyyətlərinin yaradılması ilə Lion, Antverpen, London, Amsterdam və digər Avropa şəhərlərində qiymətli kağızlar bazarları yarandı.

Maliyyə böhranlarının 3 səbəbi var.

1. Mübadilə böhranları informasiya asimetriyası ilə bağlıdır. Şəxsi izafi mənfəəti öyrənmək üçün maliyyə aktivlərinin menecerləri real iqtisadiyyatın cari ehtiyaclarına xidmət etməkdən yayınmaqla yanaşı, bütün bazar iştirakçıları üçün mövcud olmayan strateji əhəmiyyətli məlumatlardan istifadə edirlər.
2. Valyuta böhranları kapitalın qlobal miqrasiyasında heç bir məhdudiyyətin olmaması ilə bağlıdır. Məhdudiyyətlərin olmaması, kapitalın ölkələrarası hərəkət azadlığı maliyyə böhranının yaranmasına səbəb olur. Qeyri-peşəkar investirlərdən fərqli olaraq, dünyanın aparıcı beynəlxalq maliyyə mərkəzlərində təmsil olunan qlobal maliyyə bazarlarının daha peşəkar iştirakçıları böhrandan xeyli əvvəl öz maliyyə aktivlərinin əvvəlcədən təşkil olunmuş satışı üçün əhəmiyyətli imkanlara malikdirlər.
3. Pul təklifinin həcmində əhəmiyyətli artım olmadan maliyyə böhranı yaranmayacaq.

Valyuta böhranı dedikdə, valyutanın 25%-dən çox dəyər itirməsi başa düşülməlidir. “Qızıl standart” dövrünün sonu valyuta böhranlarına səbəb oldu və o vaxtdan bəri onlar qlobal iqtisadiyyatda kifayət qədər tez-tez baş verən hadisəyə çevrildi. Ödəniş balansını bərabərləşdirmək üçün ölkələr çox vaxt öz valyutalarını devalvasiya edirlər. 1980-ci illərdə 7-lik qrupuna daxil olan ölkələrin valyuta müdaxiləsi razılaşıdırıldı ki, bu da dolların yen qarşısında devalvasiyasına səbəb oldu. Beləliklə, yapon rəqiblərinin yerdəyişməsi üçün Amerika ixracatçılarının mövqeyi xeyli yaxşılaşdı [5].

Maliyyə böhranları iqtisadiyyatı liberal xarakter daşıyan ölkələrdə, maliyyə bazarı zəif inkişaf etmiş ölkələrdə də baş verə bilər. Buna misal olaraq 1994-cü ildə Meksikada, 1999-cu ildə Braziliyada, 2002-ci ildə Argentinada baş vermiş valyuta böhranlarını göstərmək olar. Sərbəst üzən rejim 2008-2014-cü illərdə Ukrayna qriunasını 5 dəfədən çox devalvasiya edib. Rusiya rublu 2014-cü ildə iki dəfə dəyər itirib. Təkcə 2015-ci ildə Azərbaycan manatı 2 dəfə devalvasiyaya uğrayıb.

Bank böhranı iki şərt olduqda baş verə bilər:

1. Banklar öz əmanətçilərinə və kreditorlarına bu öhdəlikləri təmin edə bilmədikdə və onların işini dayandırdıqda.
2. Əmanətçilərin bank aktivlərinin keyfiyyətinə dair kifayət qədər məlumat və məlumatlara malik olmadığı hallarda, bu, bütün iqtisadi sistemdə bank panikası kimi müəyyən edilir.

Əgər bank sistemi müştərilər arasında inamsızlıq yaradırsa, o zaman onlar həm etibarsız, həm də tam etibarlı, ödəmə qabiliyyəti olan banklardan öz əmanətlərini eyni vaxtda geri götürürlər. Banklar yoluxucu təsirə qarşı həssasdır və bir bankın uğursuzluğu digər bankın uğursuzluğuna səbəb olur [1].

19-cu əsrin və 20-ci əsrin əvvəllərinin Amerika iqtisadiyyatı hər biri orta hesabla 20 illik fasilələrlə - 1819, 1837, 1857, 1873, 1884, 1893, 1907, 1930-1933-cü illərdə kütləvi böhranlarla xarakterizə olunurdu. Yalnız 1934-cü ildə Federal Əmanətlərin Sığortalanması Korporasiyasının yaradılması ilə maliyyə vəziyyəti sabitləşməyə başladı.

Tarixən qlobal maliyyə böhranları hökumətin xarici borc üzrə defoltları ilə əlaqələndirilir. Avropada fiskal federallaşma məsələləri həll olunmasa və həll olunmasa, avro-zona ölkələri defolt riski ilə üzləşəcək.

Borcalan kreditor qarşısında maliyyə öhdəliklərini vaxtında təmin etmədikdə, borc

böhranı yaranır. Hökumətin defoltu hökumətlərin müəyyən edilmiş tarixdə əsas borc/faiz ödənişlərini həyata keçirmədiyi bir vəziyyətdir. Xarici borc defoltu, başqa ölkənin qanunlarına əsasən götürülmüş kreditin kreditorlarına ödənilməməsi kimi müəyyən edilir. Daxili defolt borcun ödənilməsinin tam dayandırılmasıdır.

1800-2009-cu illər arasında dünyada 250 hökumət xarici borc üzrə defolt olub.

Müasir şəraitdə 2012-ci ildə Yunanıstanda 200 milyard avro, 2001-ci ildə Argentinada 95 milyard dollar, 1998-ci ildə Rusiyada 39 milyard dollar məbləğində böyük defoltlar baş verib.

Qlobal maliyyə böhranlarının xronologiyası

Hollandiyada 1636-cı ildə lalə soğancıqlarının qabarcıq qiymətləri. Andrianopoldan Hollandiyaya gətirilən lalələr dəbdəbəli əşyalar sayılırdı. Alıcılar gül ampulleriniyənədən satmaqla özlərini zənginləşdirdilər. Lalələrin orta hesabla 6 aydan 8 aya qədər yetişdiyini nəzərə alaraq, alıcılar onları əvvəlcədən alırdılar, yəni bu məbləğ “görünməz” mallar üçün ödənilirdi. Lalələrə böyük tələbat ona gətirib çıxardı ki, birjalarda bir növ gülün alqı-satqısı zamanı alıcılar torpaq, qızıl və gümüşdən hazırlanmış qablar, evlər, rəsmlər, damazlıq atlar üçün pul ödəyirdilər. Mütəxəssislər çiçək sərmayələrinin şübhəli olduğunu qiymətləndirdikdə, lalələrə olan bütün marağ itdi və gül ampulləri artıq satıla bilmədi.

1720-ci ildə Mississipi səhmlərinin qiyməti köpüyü. Şotlandiyalı memar John Law böyük bir səhm satışı həyata keçirdi və onun əməliyyatları Fransa maliyyə bazarını böyük şoka saldı. O hesab edirdi ki, iqtisadi bolluq böyük kağız və kredit pul ehtiyatı hesabına əldə edilir. Onun inancları 2 prinsipə əsaslanırdı [9, s. 90]:

1. Kreditin genişləndirilməsi siyasətinin həyata keçirilməsi, yəni. kredit məbləğləri qızıl və gümüş sikkələrin ehtiyatlarını üstələyib;
2. Bankın dövlət statusu və onun kredit siyasəti.

Qanun pul ekspansiyasını ekspansiya ilə eyniləşdirməklə səhv etdi. Real şəraitdə genişlənmiş təkrar istehsal kreditin əvəz edə bilməyəcəyi maddi və əmək ehtiyatlarının olmasını tələb edir. Missisipi şirkəti belə uğursuz oldu. Səhmlərin və istiqrazların pul olduğu və böyük miqdarda pul buraxmağın inflyasiyaya səbəb olmayacağına dair yanlış təsəvvürü onu iflasa uğradı.

1720-ci ildə SouthSeaCompany səhmlərinin qiymət dalğası. 1719-cu ildə İngilis Cənubi Dəniz Şirkəti Mississipi şirkətinin səhmlərini almağa başladı. Şirkətin səhmlərinin dəyəri 10 dəfə artdı. 1720-ci ildə “Şişirilmiş şirkətlər haqqında qanun” qəbul edildi, ona görə parlamentin razılığı olmadan yeni səhmdar cəmiyyətləri yaratmaq qadağan edildi. Bu qanun Cənubi Dəniz Şirkətini rəqabət aparən şirkətlərdən müdafiə etdi və bununla da Amerika bazarlarında onun üçün inhisarçı mövqə yaratdı.

1927-29-cu illərdə ABŞ fond bazarında qiymət dalğası. Bu dövr ABŞ fond bazarının böyüməsinə aiddir. Lakin 1928-ci ildə investirlərspekulyasiyaya sahibdirlər. FED yenidən maliyyələşdirmə dərəcəsini 5% təyin edib, kommərsiya kreditlərinin qiyməti isə illik 12%-ə çatıb. Belə gəlirlilik dünyanın hər yerindən sərmayələri cəlb etməyə başladı [7, s. 67].

1929-cu ildə ABŞ-da həddindən artıq istehsal böhranı başladı və birja iştirakçıları qiymətli kağızları heç bir qiymətə satdılar. Səhmlərin bu düşməsi Böyük Depressiyanın başlanğıcı kimi tanınır. 1929-1934-cü illər arasında 17.000-ə qədər Amerika bankı iflasa uğradı.

Meksika və digər inkişaf etməkdə olan ölkələrə bank kreditləri

1970-ci ildə XX əsrin 70-ci illərində Nyu-York, Çikaqo, Los-Anceles, London, Tokioda iri beynəlxalq banklar Meksika, Braziliya, Argentina şirkətlərinə verilən kreditlərin həcmi artırmağa başladılar. Bu ölkələrin ümumi xarici borcu 10 ildə (1972-1982) 125 milyard dollardan 800 milyard dollara yüksəldi. Kreditorlar bu ölkələrin

hökumətlərini müflis olmayacaqlarına əmin etdilər. Kreditlərin faizlərini vaxtında ödəməklə hökumətlər və şirkətlər yeni kreditlərdən pul alırdılar. 1979-cu ildə Fed pul siyasətini sərtləşdirəndə faiz dərəcələri kəskin yüksəldi və xarici kredit şərtləri pisləşdi. 1982-ci ildə yuxarıda göstərilən ölkələrdə səhmlərin qiymətləri çökdü. Meksika, Braziliya, Argentina və bir sıra inkişaf etməkdə olan ölkələrin pul vahidləri dəyərsizləşdi, əksər banklar müflis olduqlarını etiraf etdilər.

XX əsrin 1980-ci illərində Yaponiyada daşınmaz əmlak bazarında və səhmlərdə köpük (bubble)

1980-ci illərin əvvəlləri dolların Yapon yeni, alman markası, fransız frankı və ingilis funt sterlinqi qarşısında 50% möhkəmlənməsi ilə yadda qaldı. 1985-ci ildə ABŞ, Fransa, İngiltərə, Almaniya və Yaponiya dolları yen və marka qarşısında ucuzlaşdırmaq üçün valyuta intervensiyasına razılıq verdilər.

İxrac yönümlü Yaponiya sənayesini, daşınmaz əmlak bazarını və fond bazarını canlandırmaq üçün Yaponiya bankı faiz dərəcəsini aşağı salıb. Lakin yapon bankı faiz dərəcələrini yüksəltmək qərarına gəldikdə, daxili tələbdə gözlənilən canlanma əvəzinə pul siyasəti dərin böhrana səbəb oldu. Səhmlər və daşınmaz əmlak dəyər itirdi.

1985-1989-cu illərdə Norveç, İsveç və Finlandiyada səhm və daşınmaz əmlak bazarlarında balon effekti

Bu ölkələr 85-89-cu illərdə Yaponiyanın daşınmaz əmlak bazarındakı acınacaqlı təcrübəsini təkrarladılar. Köpük Yaponiya banklarının ofşorzonalarından alınan kreditlər hesabına formalaşdı. Yaponiya Mərkəzi Bankı Yaponiya banklarına məhdudiyətləri endirdikdə xaricdə fəaliyyət göstərən Norveç, İsveç və Finlandiya da yerli banklara qoyulan məhdudiyətləri yüngülləşdirib. Nəticədə 1980-ci illərdə bu ölkələrdə səhmlərin və daşınmaz əmlakın qiymətləri təxminən 5 dəfə artdı, bundan sonra qiymətlərin düşməsi və iri bankların müflisləşməsi baş verdi [2].

Tayland, İndoneziya, Malayziyada daşınmaz əmlak və fond bazarlarında köpük effekti Yapon yeninin yenidən qiymətləndirilməsindən və Amerikada iqtisadi artımın ləngiməsindən sonra böyük gəlirlər əldə etmək üçün (bu ölkələrdə əmək haqqının aşağı olması səbəbindən) Yaponiya və Amerika TMK-ları 2012-ci ilin yanvar-fevralın 19-da 2009-cu ilin yanvar-fevral aylarında böyük investisiya layihələri həyata keçirməyə başladılar. Cənub-Şərqi Asiya. Nəticədə bu ölkələrin səhm və ipoteka bazarlarında bum başladı. 1990-cı illərdə səhmlərin qiymətləri 300%-dən 500%-ə yüksəldi. Ticarət kəsirini ödəmək üçün xarici kreditlərə tələbat artdı. Asiya ölkələrinin milli valyutaları belə vəziyyətə hazır deyildi. Valyuta ehtiyatları hesabına sabit məzənnəni saxlamaq mümkün deyildi. Amerika və Yaponiya TMK-ları Asiya ölkələrini tərk etməyə başladılar. 1998-2000-ci illərdə Asiya ölkələrində dünya məhsulunun istehsalı 2 trilyon azalıb. dollar və ya dünya ÜDM-in 6%-ni təşkil edir. Təxminən 10 milyon insan işini itirdi, 50 milyona yaxın insan yoxsulluq həddindən aşağı düşdü [8, s. 89].

Meksika iqtisadiyyatına xarici investisiyaların artımı (1990-1993)

Amerikalı iqtisadçı ConUilyamsın tövsiyələrinə əsasən, 1985-ci ildə Meksika “Vaşinqton Konsensusu” kimi tanınan liberal islahatlara başladığını elan etdi və bu islahatların məqsədlərinə Latın Amerikasına ölkələrinin xarici borclarının konvertasiya yolu ilə restrukturizasiyası daxildir. Bu istiqrazlar uzunmüddətli ABŞ Xəzinədarlıqları tərəfindən dəstəklənirdi. Təbii ki, bu addım xarici borcu azaltdı, büdcə kəsirini bağladı, ölkədə investisiya mühitini yaxşılaşdırdı. Bundan sonra Meksika prezidenti K.Salinas ABŞ, Kanada, Meksikanın iştirakı ilə azad ticarət zonasının yaradılmasını təklif etdi [6, s. 99].

Meksikada maliyyə böhranı 1994-cü ildə başlayıb. Meksikanın ən kasıb əyalətlərindən birində - Çiapasda kəndlilərin üsyanı başladı. Sonra xalqın dəstəyini qazanan

Meksikada prezidentliyə iddialı D.Kolosio öldürüldü. Ölkə xarici sərmayədarların diqqət mərkəzindən çıxıb, etibarını itirib. Pesonun devalvasiyası, bankların uğursuzluğu Meksikanın ÜDM-nin 7%, dünya istehsalının isə 15% azalmasına səbəb olub.

ABŞ birjadankənar fond bazarında bubble (1995-2000). İnternet şirkətlərinin səhmlərinin dəyərində kəskin sıçrayış bu köpüyün yaranmasına səbəb olub. Microsoft, Intel, Cisco, Dell kimi dünya əhəmiyyətli aparıcı şirkətlər ABŞ fond bazarlarında cari listinqəməliyyatlarındansa, öz qiymətli kağızlarının ABŞ birjadankənar ticarət bazarında - NASDAQ-da elektron ticarətinə üstünlük verdilər. NASDAQ-da satılan Nyu-York Fond Birjasında səhmlərin qiyməti 1990-cı ildə 11% idi, 1995-ci ildə 19%-ə, 2000-ci ildə isə 42%-ə yüksəldi. 1996-cı ilin sonlarında ABŞ fond bazarında mövcud vəziyyət ABŞ Federal Ehtiyat Bankının sədri tərəfindən “məntiqsiz coşğunluq” kimi səciyyələndirildi. Amerika fond bazarındakı vəziyyəti 1929-cu ildə Böyük Depressiya ərafəsindəki vəziyyətlə müqayisə etmək olardı. Amerika TMK-larının səhmlərinin dəyəri 2000-ci ildən aşağı düşməyə başladı [6, s. 88].

Dünya maliyyə-iqtisadi böhranı (2008 - bu günə qədər). Hər bir sistemdə olduğu kimi, indiki mərhələdə də qlobal maliyyə bazarının strukturunda bir sıra problemlər mövcuddur. Əsas problemlərdən biri bazarın tənzimlənməsinə yanaşmadır. Tənzimləmənin olmaması 2008-ci ildə qlobal iqtisadi böhranın səbəblərindən biri olmuşdur. Qlobal kapital bazarının fəaliyyətinin idarə edilməsi və nəzarətinin təkmilləşdirilməsi üçün metodların işlənilib hazırlanması zəruridir. Bu problemin səbəbləri:

- tənzimləyicilərin fəaliyyətinin milli xarakteri arasında ziddiyyətlər;
- bazar liderləri olan ölkələrin maraqları arasında uyğunsuzluq;
- onların tənzimlənməsi mexanizmlərinin yaradılmasında müəyyən ləngimə ilə müqayisədə yeni maliyyə alətləri və institutlarının inkişafının sürətləndirilməsi.

FED-in uzunmüddətli ucuz pul siyasəti ABŞ-da ipoteka kreditlərini əhalinin bütün təbəqələri üçün, hətta ən təminatlılar üçün də əlverişli edib. 1998-ci il Gramm-Leach-Bliley Aktı 1933-cü il Qlass-Steagall Aktının əsas bəndlərini ləğv etdi. Bu o demək idi ki, kommersiya banklarına bütün mümkün növ investisiya əməliyyatlarını aparmaq hüququ verildi.

Oxşar risklər 1929-1933-cü illərdə Böyük böhranlara səbəb oldu.

İnvestisiyadan banklar kommersiyaya çevrilərək kredit pulları istehsal etməyə başladılar ki, bu da ABŞ bank sisteminin aktiv və öhdəlikləri baxımından tam balanssızlığa səbəb oldu.

Maliyyə aktivləri pul bazası və əsas amillərlə əlaqəsini kəskin şəkildə itirməyə başladı. Beləliklə, 2006-cı ilin yayında ABŞ fond bazarının ümumi kapitallaşması 11,5 trilyon dollara çatıb. dollar təşkil edib. Bir ildən sonra bu məbləğ artaraq 15 trilyon-a çatıb. dollar təşkil edib. Eyni zamanda ABŞ ÜDM-i cəmi 5% artıb, ümumi ifadədə isə 650 milyard dollar artıb. Bu müddət ərzində ABŞ-da əmək məhsuldarlığının dinamikası praktiki olaraq dəyişməz qalıb. Amerika korporasiyalarının səhmlərinin dəyərinin 3,5 trilyon artmasının yeganə izah edilə bilən səbəbi, dolların həddindən artıq yüksək və Amerika iqtisadiyyatının inkişafı ilə bağlı nikbin ümidlər idi. Tezliklə nikbin proqnozlar pessimist proqnozlarla əvəz olundu, ardınca Amerika iqtisadiyyatına bir-bir zərbə vurdu. Bir il ərzində, 2007-ci ildən 2008-ci ilə qədər ABŞ səhm bazarlarının kapitallaşması 30% azalaraq 3,5 trilyon dollarlıq dəyəri aradan qaldırdı. Oxşar böhran ABŞ-ın daşınmaz əmlak bazarını da vurdu. 2000-ci ildən 2007-ci ilə qədər daşınmaz əmlakın qiymətləri iki dəfə artıb. 2006-cı illə müqayisədə 2009-cu ilin əvvəlində mənzil bazarında qiymətlər 30%-ə qədər ucuzlaşıb. Bunun ardınca ABŞ-da evlərin qiymətində azalma oldu və böhran başladı [3, s. 145].

Dünya bazarlarının qeyri-sabitliyi dünyanın aparıcı iqtisadiyyatlarına mənfi təsir göstərib. 2015-ci ilin son rübündə ABŞ-da iqtisadi artımda azalma müşahidə olunub.

Ucuz enerjiyə, işsizliyin azalmasına və əmək haqqının rəsmi artımına baxmayaraq, ABŞ-da istehlak dinamikası (və istehlakçı tələbi ABŞ ÜDM-nin təxminən 70%-ni təşkil edir) aşağıya doğru - 2,2%-dən 2%-ə qədər yenidən nəzərdən keçirilib.

Müasir dünya uzunmüddətli iqtisadi dəyişkənlik dünyasıdır. Bu, harmoniya dünyasıdır. Üzən valyuta məzənnələri, kapitalın sərbəst hərəkəti və neftin qiymətinin qeyri-sabitliyi böhranların tez-tez və dərinləşməsinə səbəb olub: 1970-2011-ci illərdə dünyada 147 bank, 218 valyuta və 66 borc böhranı olub. Bu böhranların əksəriyyəti inkişaf etməkdə olan ölkələrdə baş verdi, nəticədə iki qrup ölkələr meydana gəldi: kreditör (sənaye ölkələri) və borclular (inkişaf etməkdə olan ölkələr). Çoxistiqamətli maraqlar və hərəkətlər iqtisadi fəaliyyətin nəticələrinin gözlənilməzliyinə və qeyri-müəyyənliyinə gətirib çıxarıb. Bütün bunlar o deməkdir ki, müasir dünya dəyişir: ABŞ ən böyük iqtisadi güc olaraq qalır, lakin onlara iqtisadi çoxqütblülük təmin edən regional və makro-regional koalisiyalar qarşı çıxır.

Nəticə

Maliyyə böhranlarının davamlı olaraq müxtəlif vaxtlarda baş verməsinə baxmayaraq, hər birinin formalaşmasında müəyyən bir nüanslar rol oynamışdır. Bu nüanslardan ən əsası insanların hissə qapılaraq müəyyən bir maliyyə məntiqinə, maliyyə təsdiqi tapmayan bir fikirin ardınca getmələri olmuşdur. Bu hal baş verdikdə maliyyə qaniunları cari fəaliyyəti idarə altına ala bilmir və maliyyə dünyası uçuruma yönələrək, böhrana sürüklənir və böhran baş verir. Və bu böhrandan demək olar ki, hər kəs əziyyət çəkir. Maliyyə böhranlarının gələcəkdə baş verməməsi və ya baş verərsə bu böhrandan mümkün qədər az zərəre çıxmaq üçün insanların maliyyə savadlılığı artırılmalı, böhran dövründə məntiqi həmlələr edə biləcək qədər, inkişaf etdirilməsi labüddür. Maliyyə elminin indiki inkişafına uyğun olaraq maliyyə sahəsi də inkişaf etməkdədir. Maliyyə dünyasının daxili çalxalanmalarının ani vəziyyətdə olması maliyyə iştirakçılarının daimi yaddaşında olmalıdır. Və maliyyə böhranlarından çıxış yollarından əsası maliyyə iştirakçılarının panikaya düşməsinin qarşısını almaqdır bu yola böhran səmərəli şəkildə idarə oluna və iqtisadi sabitlik təmin oluna bilər.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. Z.Məmmədov. "Pul, kredit, banklar", 2010
2. N.R.Quliyev, M.M.MAhmudov. Beynəlxalq maliyyə münasibətləri .Bakı, 2011
3. Z.Məmmədov. "Bank fəaliyyətinin əsasları", 2013
4. З.Мамедов. "Алгоритм перехода к сильной экономике: мировой опыт и азербайджанская практика", 2016
5. Бем-Баверк О. Избранные труды о ценности, проценте и капитале (Антология экономической мысли) - М.: Эксмо, 2009. - 912 с.
6. Кейнс Дж.М. Предмет и метод политической экономии. М., Директ-Медиа, 2009 - 276 с.
7. G. L. Kaminsky and C. M. Reinhart, "The Center and the Periphery: The Globalization of Financial Turmoil," NBER Working Paper No. 9479 February 2003.
8. A.F.W.Plumptre. "Reform of The International Monetary System. Some Points of Special Interest to Developing Countries of The Commonwealth." 2022 <http://www.thecommonwealth-ilibrary.org/commonwealth/imprints/r>
9. P. Desmond Brunton, S. Valerie Kelsick. "International finance and Caribbean development" 2015, pp/87

Ровшан Маммадов
Асиф Мамедов

СОВРЕМЕННЫЕ РИСКИ, С КОТОРЫМИ СТАЛКИВАЕТСЯ ГЛОБАЛЬНАЯ ЭКОНОМИКА

РЕЗЮМЕ

В статье отмечается, что важно исследовать финансовую стагнацию и хаотичную ситуацию, которые привели к кризисам на международных финансовых рынках, и выделить эти последствия и уменьшить их процент. Он становится частью жизни, гарантируя, что будущие финансовые кризисы затронуты как можно сильнее, и население мира страдает там от безработицы, производственный процесс ослабевает, становится трудно удовлетворять потребности населения, и эта ситуация становится все более лихаотичной. Чтобы избежать глобальных финансовых кризисов, изучение и исследование прошлых финансовых кризисов не следует повторять как можно чаще. Поэтому эта статья играет роль одного из помощников, видящих эти ошибки.

Цель: Изучение финансовых кризисов, происходивших на финансовых рынках, состоит в том, чтобы не допустить повторения тех ошибок во время кризисов, которые могут произойти в последующие годы.

Методология: В работе использовались методы индукции, дедукции и анализа.

Результат исследования: Определено, что кризисы на финансовых рынках. Произошло это из-за бездумного, непродуманного осуществления деятельности, вызвавшей их начало как причину возникновения. Кризисы в основном вызваны тем, что то, что некоторые люди делают инстинктивно, иногда оказывается неправильным. Чтобы предотвратить это, повышение финансовых знаний людей информирует их о неправильных действиях, которые происходили в прошлом, и показывает им выход из этих кризисов.

Ключевые слова: *финансовый кризис, акции, валютные кризисы, девальвация*

Rovshan Mammadov
Asif Mammadov

CONTEMPORARY RISKS FACING THE GLOBAL ECONOMY

ABSTRACT

The articles dispute, that it is important to investigate the financial stagnation and chaotic situation that led to the crises in the international financial markets, and to highlight these consequences and reduce their percentage. It becomes a part of life by ensuring that future financial crises are affected as much as possible, and the world's population suffers from unemployment there, the production process weakens, it becomes difficult to find the needs of the population, and this situation is increasing to chaotic. To avoid global financial crises, the study and research of past financial crises should not be repeated as much as possible. Consequently, this article plays the role of being one of the helper seeing these errors.

Purpose: To study the financial crises that occurred in the financial markets is to prevent the repetition of those mistakes during the crises that may occur in the future.

Methodology: Induction, deduction and analysis methods were used in the research work.

The result of the study: It was determined that the crises in the financial markets. It happened due to the thoughtless, unexamined implementation of the activities that caused their beginning as the cause of occurrence. Crises are mainly caused by the fact that what some people do instinctively is sometimes wrong. In order to prevent this, increasing people's financial knowledge is informing them of the wrong activities that happened in the past, and showing them the way out of these crises.

Key words: *financial crisis, stock, currency crises, devaluation*